

NEZAPOSLENOST U DALMACIJI UOČI I POSLIJE VELIKE GOSPODARSKE KRIZE TRIDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA

TONČI ŠITIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.75"20":331.5(497.5 Dalmacija)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1995-11-20
Received

U proučavanju strukture i položaja seljaštva i radništva međuratne Dalmacije zaposlenost i nezaposlenost bitne su komponente koje zrcale nestabilne privredne tokove. U ovom radu autor, oslonjen na arhivske podatke i statističke pokazatelje, ukazuje na specifičnosti nezaposlenosti kao posljedicu velike gospodarske krize koja je žestoko zahvatila sve industrijske grane. Statistička evidencija isključuje poljoprivredno radništvo, pa registrirana nezaposlenost izgleda mnogo manja i prikriva tešku socijalnu sliku dalmatinskog društva. Nedovoljno organizirana privreda pod kontrolom stranog kapitala nije ni uoči rata mogla osigurati potrebnu ni trajniju zaposlenost radnika.

Značajna posljedica djelovanja velike gospodarske krize koja je u razdoblju od 1929. do 1934. zahvatila cijeli svijet, svakako je nezaposlenost radnika u razmjerima koji su do tada bili nepoznati. Dvije najveće žrtve gospodarske krize bile su seosko stanovništvo, zbog pada poljoprivrednih cijena, i radništvo u gradovima, zbog pada industrijske proizvodnje. Kraljevina Jugoslavija svojom je proizvodnjom i potrošnjom dobrim dijelom bila u zavisnosti od inozemstva s obzirom na značajnu ulogu stranog kapitala u njenoj industriji i bankarstvu. Posljedice krize bile su duboke i brzo su se širile. Treba imati u vidu i činjenicu da je u vrijeme krize u potpunosti obustavljeno odlaženje nezaposlenih u inozemstvo na trajni ili privremeni rad, a dolazi i do povratka osiromašenih iseljenika iz inozemstva kućama. Kriza je na području Primorske Banovine izazvala potrese upravo u strukturi radne snage. Zaposlenost i nezaposlenost postaju upravo gorljivi problemi, a svaka mogućnost zarade privlačna je za radnike bez obzira na uvjete rada.

Statistike monarhističke Jugoslavije obuhvaćale su samo osigurane radnike, tako da je značajan dio radništva ostajao izvan tih evidencija, napose onih koji su radili u poljoprivredi. Burze rada evidentirale su samo one nezaposlene radnike koji su primali novčanu pomoć (naknadu), a među njima nema nezaposlenih radnika-seljaka koji se vraćaju na svoj seljački posjed što im je jedva mogao osigurati preživljavanje. Svakako je da bi sveobuhvatna analiza utjecaja krize na probleme agrarne prenapučenosti, migracijske tokove i promjene životnih uvjeta radništva i seljaštva zahtijevala duža i složenija razmatranja. Cilj je ovog priloga, međutim, prikazati oscilacije u broju nezaposlenih radnika na području Primorske Banovine u vrijeme djelovanja velike gospodarske krize pa do početka Drugog svjetskog rata prema raspoloživim statistikama i drugim raspoloživim podacima.

Unatoč tomu što je godina 1929. bila relativno povoljna za privredu i što industrijska poduzeća na području Kraljevine Jugoslavije još uvijek posluju relativno uspješno, na području Dalmacije već su očiti predznaci krize i teških vremena. Povlačenje stranog kapitala pod pritiskom opće depresije utječe na smanjenje privredne djelatnosti. Zatvaraju se pojedine tvornice, siromašni seljaci jure na tržište rada jer su izgubili mogućnost zarade prodajom poljoprivrednih proizvoda. Gradovi uz more postaju pretrpani nezaposlenim radnicima.

U razdoblju između dva rata u Dalmaciji je postojao veliki broj nezaposlenih radnika. Tadašnje statistike evidentirale su samo nezaposleno radništvo, dok se broj nezaposlenih industrijaliziranih seljaka dugo nije bilježio. Burze rada evidentirale su samo one nezaposlene koji su primali novčanu pomoć, a među njima nije bila masa nezaposlenih poljoprivrednih radnika. Iskazi o kretanju nezaposlenih, pored toga, očuvani su fragmentarno.

Broj prijava nezaposlenih radnika splitskoj Javnoj burzi rada (burza u Splitu i ekspoziture u Šibeniku, Dubrovniku i Kotoru) u godini 1929. iznosio je 12.180 (u samom Splitu 7.904 ili 64%), što je prema 1928. godini značilo značajni porast od 5.523 radnika (tu je uračunat i prijenos nezaposlenih iz prethodne godine od 1.093 radnika).

Zanimljiva je struktura po kvalifikacijama nezaposlenih radnika koji su bili prijavljeni burzi rada. Najviše je bilo prijavljenih kvalificiranih radnika - 6.366 ili 52,26%, zatim nekvalificiranih stalnih radnika 3.875 ili 31,81%, nekvalificiranih sezonskih radnika 1.760 ili 14,45% i činovnika 179 ili 1,48%.¹

Burza rada posredovala je kod uposlenja 642 radnika ili 5,27%. Uslijed krize u građevinskoj industriji porastao je broj kvalificiranih nezaposlenih zidara, drvodjelaca, klesara, kovača, soboslikara i dr.²

Primjetan je i porast nezaposlene radne snage sa sela, koja se u vrijeme krize počinje nazivati "nezaposlenim nekvalificiranim radnicima". Njihov priljev u gradove, posebno u Split, bio je uzrokom čestih deficita Okružnog ureda za osiguranje radnika, koji nije mogao pokriti narasle troškove (redovne i izvanredne pomoći nezaposlenima, putne troškove, subvencije radničkim organizacijama, povlastice u vožnji i dr.). Nešto kasnije (nakon 1932.) nezaposlenim seljacima u gradu nastojalo se pomoći organiziranjem javnih radova. Na temelju analize

¹ Izvještaj Trgovačke i obrtničke komore u Splitu za 1928-1929. godinu, Split 1929, 236-237.

² Privrednička riječ, 8. III. 1930.

poslovanja OUZOR-a u Splitu, njegovo ravnateljstvo je na sjednici u listopadu 1929. godine ustanovilo da su mnogi radnici i poslodavci također krivi za deficit ureda. "Ima dosta radnika", rečeno je tom prilikom, "naročito onih koji dođu sa sela, koji se bolesni upišu u ured samo zato da se mogu liječiti. Ime poslodavaca koji misle da su učinili neko dobro djelo kad upišu bolesna čovjeka u ured i ako nije nikada radio. Ime radnika koji primaju hranarinu, a u sporazumu sa poslodavcem rade te im poslodavac potvrđuje da nisu radili. Ime poslodavaca koji zajedno sa radnicima nastoje da radnike ne prijave na osiguranje prije nego li im to zatreba u slučaju oboljenja. Ime poslodavaca koji ne prijavljuju radnike i nastoje da na taj način vrše prljavu konkurencu prema savjesnim poslodavcima. Ime poslodavaca koji neće redovno da plaćaju prinose nego čekaju da ih ured goni sa ovrom."³

Kada su godine 1930. tvornice cementa, uslijed uvođenja rotacijskih peći i racionalizacije proizvodnje, otpustile oko 800 radnika, a tvornica "La Dalmatien" iz istih razloga gotovo obustavila proizvodnju i otpustila oko 1.400 radnika, problem nezaposlenosti dosegao je svoj vrhunac.

Na području Radničke komore u Splitu 1. srpnja 1931. godine bilo je ukupno 3.510 nezaposlenih radnika. Zbog obustave rada tvornice "Salonit" u Vranjicu, gdje je bilo uposleno oko 200 radnika, kao i obustave rada u poduzeću za lomljenje i preradu kamena u Segetu kod Trogira, polovicom godine 1932., već je bilo 5.669 (stalnih 2.825 i sezonskih 2.844) nezaposlenih radnika.⁴ Potkraj iste godine, 1. 12. 1932., prema evidenciji RK bilo je 5.408 nezaposlenih radnika (3.098 stalnih i 2.310 sezonskih),⁵ a za samo mjesec dana, 1. 1. 1933., taj se broj popeo na 5.922 (3.522 stalnih i 2.400 sezonskih).⁶

Tabela 1.

Broj nezaposlenih radnika prema privrednim granama na području RK Split 1931. i 1932.

PRIVREDNA GRANA	Broj nezaposlenih			
	Ukupno 1931.	Ukupno 1932.	Stalnih	Sezonskih
Cementna industrija	800	1.112	420	692
Pomorci	340	710	240	470
Obalni radnici	250	389	180	209
Brodograditelji	70	18	18	-
Kemijska industrija	730	331	80	251
Rudarstvo	92	284	204	80
Obrt	457	491	491	-
Kamenoklesari	54	166	64	102
Tekstilna industrija	61	114	34	80
Šumska industrija	140	116	14	102
Privatni namještenci	96	233	234	-
Razni nekvalificirani	420	895	501	394
U k u p n o :	3.510	4.860	2.480	2.380

Izvor: *Privrednička riječ*, 4. VIII. 1932.

³ Isto, 12. X. 1929.

⁴ Povijesni arhiv Split, Banovinska uprava Primorske banovine, Periodični izvještaji o poslovima opće uprave, Izvještaj RK Split Ministarstvu socijalne politike i zdravlja o stanju neuposlenih 1. V. 1932, fasc. 9.

⁵ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, Fond Radničke komore - 223/32 - Zapisnik sjednice Upravnog odbora Radničke komore u Splitu od 30. XII. 1932.

⁶ Isto, RK-1008/33 - Zapisnik sjednice UORK u Splitu od 27. I. 1933.

Godine 1932. povećao se broj nezaposlenih radnika u cementnoj industriji, zatim u pomorstvu zbog daljnje raspreme brodova i rudarstvu zbog novih obustava i ograničenja rada u nekim rudnicima.

Na Petom kongresu radničkih komora, koji je održan u Beogradu od 3. do 4. 12. 1932., posebno se raspravljalo o problemu nezaposlenosti. U vezi s tim za nas je interesantna izjava Marka Kurtinija iz Splita o teškim problemima nezaposlenosti na području Radničke komore. "Radništvo Dalmacije," kazao je, između ostalog, Kurtini, "možemo uglavnom podijeliti na tri velike grupe: severnu i delimično južnu Dalmaciju koja je upućena sa radništvom na more; imamo srednju Dalmaciju uz more, koja je upućena na cementnu industriju i industriju u vezi sa cementnom industrijom kao tupinolomi, kamenolomi itd. i zatim brodogradnja. Kao treći reon radništva Dalmacije bila bi Zagora kao neki rezervoar radništva, većinom sezonskog i nekvalifikovanog. Na tom području danas stanje je upravo očajno. Severna i južna Dalmacija sa svojim radništvom stenje pod velikom nezaposlenošću zbog zastoja u pomorskoj plovidbi. Srednja Dalmacija usled obustave velikog dela tvornica cementa, isto tako i Zagora usled neplodnog tla, gde je radništvo bilo upućeno da uz primorsko radništvo nalazi uposlenja naročito u tvornicama, tupinolomima, kamenolomima, ostaje bez mogućnosti da nešto preko godine zaradi za svoje potrebe.

Kod cementne industrije, koja u normalno vreme uposluje oko 5-6.000 radnika, danas na tom poslu ima oko 1.000 do 1.500 radnika. Od pomoraca, koji su još za vreme Austrije bili uposleni oko 15 hiljada, usled redukcije plovnog parka i plovidbe, ta mogućnost uposlenja ograničuje se danas u normalno vreme poslovanja na najviše 5.000 ljudi." Najveću opasnost za kvalificirane radnike Kurtini vidi u "sručavanju tažaka iz Zagore", odakle "ti bednici dolaze u grad, naročito iz srednje Dalmacije, da traže posla, ili u Gruž, Dubrovnik, da traže posla na lučkim radovima". Sredstva kojima su raspolagale RK i Berza rada bila su neznatna za ublažavanje nezaposlenosti. Djelomičnu pomoć pružili su Banska uprava i karitativna društva, dok jedino "splitska općina u svom budžetu apsolutno ne predviđa ni jedne pare za besposlene radnike. Sve potpore, koje daje splitska općina, sastoje se u 1.000 dinara mesečno za azil, koji je osnovala Radnička komora."⁷

Banska uprava Primorske banovine odlučila je pokrenuti neke javne radove radi zaposlenja nezaposlenih radnika, tako da je u tu svrhu početkom 1933. izdvojila 650.000 dinara, kao i iznos od 150.000 za neposrednu pomoć osobama koje ne budu mogle raditi na javnim radovima.⁸

Početkom godine 1933. opada broj nezaposlenih radnika uslijed povratka radnika na selo preko zime. Međutim već 1. kolovoza broj nezaposlenih penje se na 4.688 (300 više negoli u istom razdoblju prethodne godine),⁹ a u rujnu na čak 5.119.¹⁰ Od toga broja otpada na: cementnu industriju 645, pomorce 633, obalne radnike 478, brodogradilišne radnike 86, kemijsku industriju 536, rudarstvo 493,

⁷ *Peti kongres Radničkih komora 1932*, Beograd 1933, 44-47.

⁸ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, RK-1675/33, Zapisnik sjednice UORK od 24. II. 1933.

⁹ Isto, RK-4887/33, Zapisnik sjednice UORK od 18. VIII. 1933.

¹⁰ Isto, RK-5910/33, Zapisnik sjednice UORK od 29. IX. 1933.

obrt 683, kamenoklesare 145, tekstilnu industriju 91, šumsku industriju 156, privatne namještenuke 293, i razne nekvalificirane radnike 880.¹¹

Splitska Radnička komora predlagala je u to vrijeme niz mjera za suzbijanje nezaposlenosti, kao npr. različite mjere za poboljšanje stanja u određenim privrednim granama gdje je nezaposlenost bila osobito izražena, uvođenje radova na smjenu u svim poduzećima kako bi nezaposleni radnici mogli zaraditi barem za prehranu, povećanje brige za nezaposlene radnike uvođenjem osiguranja za slučaj nezaposlenosti, odnosno uvećanje pomoći i dr.

Prema statistikama Berze rada, u godini 1931. bio je prijavljen 6.661 nezaposleni radnik, godine 1932. čak 10.076, a 1933. taj je broj skočio na 13.789. Pomoć je 1931. godine dobilo 2.767 radnika, 1932. - 5.153, a 1933. - 6.595 nezaposlenih radnika.¹² Dakle prijavljenih nezaposlenih radnika u godini 1933. bilo je dvostruko više negoli 1931. godine, što je, dakako, imalo odraza i na pad broja osiguranih radnika.

Broj nezaposlenih radnika povećavao se i narednih godina, premda se već 1934. javljaju prvi nagovještaji prestanka velike gospodarske krize. U lipnju 1934. godine Radnička komora je registrirala 5.801 nezaposlenog radnika, a godinu dana kasnije 6.916. Najviše je bilo nezaposlenih nekvalificiranih radnika - 1.345, zatim zanatlija - 1.480, pomoraca - 814, cementnih radnika - 721, kemijskih radnika - 554, brodogradilišnih radnika - 514, privatnih namještenuka - 464, obalnih radnika - 408, rudara - 247 itd.¹³ Taj bi broj nezaposlenih bio mnogo veći kada bi mu se pribrojio još barem trostruko veći broj proletariziranih seljaka Dalmatinske zagore ili nekoliko stotina nezaposlenih intelektualaca s akademskom izobrazbom.

Koliko su statistike o broju nezaposlenih pouzdane, pokazuje i sljedeće izvješće o djelovanju Berze rada s početka godine 1934.: "Statistiku neuposlenih radnika, kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika vodi Javna Berza Rada, ali i ta statistika nije potpuna, jer se vode samo oni radnici, koji se prijave, a niko nije dužan da se prijavi, niti se prijavljuje dok god ne zatraži od Javne berze rada pomoć. Statistiku uposlenih radnika ne vodi ni jedna ustanova".¹⁴ Radnici su se prijavljivali burzi tek kada su mogli dobiti neku pomoć, a najčešće su izravno nudili svoju radnu snagu poslodavcima. Poslodavci su također malo surađivali s Javnom burzom rada u Splitu jer im je ona onemogućavala slobodnu manipulaciju u odabiru radnika i određivanju njihovih nadnica.

Prema pisanju *Narodnog blagostanja*, nezaposlenih radnika na području splitske Radničke komore u vrijeme krize bio je od 4.500 do 6.000 radnika, odnosno dvije trećine radništva bilo je stalno ili privremeno nezaposleno.

Posljedice svjetske krize u Splitu su osobito snažno izražene godine 1934., što se ogleda i u povećanom broju zaposlenih žena, koje, slabije plaćene, istiskuju mušku radnu snagu.

¹¹ Povijesni arhiv Split, Banovinska uprava Primorske banovine, Izvještaj o privrednim prilikama, fasc. 7, Izvještaj Banske uprave Primorske banovine od 9. X. 1933.

¹² *Privreda u Primorskoj banovini*, Split 1934, 13.

¹³ *Primorska pošta*, 11. VII. 1935.

¹⁴ Povijesni arhiv Split, Banovinska uprava Primorske banovine, fasc. 7, Izvještaj o privrednim prilikama, Statistika kvalificiranih i nekvalificiranih radnika, od 14. I. 1934.

Tabela 2.
Osigurani radnici u Splitu 1933.-1937.

GODINA (stanje 30. VI.)	RADNICI	RADNICE	UKUPNO
1933.	5.667	2.047	7.714
1934.	5.357	2.122	7.479
1935.	5.775	2.224	7.999
1936.	6.316	2.291	8.607
1937.	7.408	2.443	9.851

Izvor: *Narodno blagostanje*, 1932, str. 524 i 825; 1933, str. 332 i 765; 1934, str. 219.

U to vrijeme dolazi do pravih unutrašnjih migracija radne snage. Nesigurnost zaposlenja uvjetovala je čestu promjenu radnog mjesta. To je osobito bilo evidentno na području Dalmacije, gdje je velika agrarna prenaseljenost utjecala na nestabilnost zaposlenja.

Tabela 3.
Nestabilnost zaposlenja osiguranika okružnih ureda na području Dalmacije
1929.-1934.

Na 100 članova otpada prijava u godini:

OKRUŽNI URED	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.
Dalmacija	433	413	356	309	302	355
Jugoslavija	342	431	436	538	407	442

Izvor: Podaci skupljeni u *Radničkim novinama*, 1929.-1934. godine.

Godine 1929. izmjena radne snage u Dalmaciji bila je prilično velika i zadugo veća od jugoslavenskog prosjeka.

Interesantne podatke daju nam i statistike socijalnog osiguranja u vezi s brojem osigurane radne snage na području Dalmacije u razdoblju od 1929. do 1934. godine.

Tabela 4.
Razlika između najvećeg i najmanjeg broja osiguranih radnika na području Dalmacije
1929.-1934.

OKRUŽNI URED		1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.
Dalmacija	M	3.815	2.905	10.489	3.283	2.267	3.357
	Ž	696	478	2.381	2.413	1.424	1.341
	Zajedno	3.986	2.831	12.870	4.979	2.211	3.640

Izvor: Podaci iz raznih brojeva *Radničke zaštite*, 1929.-1934. godine.

Godine 1931. u Dalmaciji je bilo najviše osiguranih radnika, a taj je broj bio najniži godine 1933. Poslodavci dosta oprezno posluju i nakon završetka gospodarske krize. Zbog toga će se broj zaposlene osigurane radne snage tek godine 1938. (12.481) približiti prosjeku zaposlenih radnika iz 1931. godine. Primjetno je da kod zaposlenih žena oscilacije nisu toliko velike kao kod muškaraca i da one u vrijeme krize, zbog nižih nadnica, lakše zadržavaju posao.

Krajem kolovoza 1935. godine, prema statistici Radničke komore, evidentiran je porast nezaposlenosti uvjetovan situacijom na svjetskom tržištu, a praćen je čestim obustavama rada, posebno u cementnoj industriji koja je 1936. i 1937. godine bilježila osjetan pad svoje izvozne djelatnosti. Tada je bilo 6.890 nezaposlenih radnika, a u isto vrijeme 1936. godine 7.485.¹⁵ Unatoč tom rastu nezaposlenosti, kod OUZOR-a zabilježen je i porast članstva zbog otvaranja javnih radova (posebno Unske pruge), ali se tu zapošljavalo članstvo siromašnih seljačkih obitelji.

Uredbom o zbrinjavanju nezaposlenih radnika, koja je stupila na snagu 1. siječnja 1938. godine, bio je povećan prirez za burze rada na jednu petinu (oko 20%) prinosa za osiguranje radnika za slučaj bolesti, koji plaćaju po pola poslodavci i radnici. Ta je povišica bila motivirana time što su u drugoj polovini 1937. godine ustanove posredovanja rada došle u tešku financijsku situaciju navalom seoskih proletera na šaltere burzi rada. Unatoč povećanju broja zaposlenih u godini 1937. u Primorskoj banovini (u kolovozu 7.827), rastao je i broj nezaposlenih radnika. U kolovozu ih je bilo 7.835.

Prema izvješću Javne berze rada 1938. godine (od 1937. burza je otvorila nova povjereništa u Livnu i Metkoviću) u Splitu je te godine bilo 9.539 prijavljenih nezaposlenih radnika (382 radnika preostalo je iz 1937.). Burza rada je posredovala kod uposlenja tek 212 radnika, tako da je ogroman broj radnika ostao bez posla ili otputovao u druga mjesta u potrazi za bilo kakvim radom. Nezaposleničku pomoć i putničku pomoć primio je 4.161 radnik.¹⁶ Porast nezaposlenosti bio je uzrokovan otpuštanjem oko 700 radnika iz Tvornice cementa "Split" u Majdanu i 400 radnika iz rudnika "Monte Promina", a i oko 1.000 građevinskih radnika bilo je u širajku.

Krajem kolovoza 1939. godine na području splitske Radničke komore bilo je 7.990 nezaposlenih radnika (5.560 stalnih i 2.430 sezonskih) jer je ratna konjunktura i potražnja za cementom i boksitom djelovala na povećanje broja radnika.¹⁷

Do početka 2. svjetskog rata organi vlasti nisu uspjeli riješiti pitanje nezaposlenosti, koje je ostalo jedno od najakutnijih problema socijalne politike stare Jugoslavije. Istina, krajem tridesetih godina nezaposlenost nije dosegla onako velike razmjere iz vremena najjačeg djelovanja ekonomske krize, kada je razvitak privrede dobrano zaostajao za porastom stanovništva, ali je stalni priljev seoskog stanovništva u dalmatinske gradove i neminovni proces proletarizacije građanske klase stopu nezaposlenosti i dalje držao na visokom nivou.

¹⁵ Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstva trgovine i industrije, 65-1008-1894, Izvještaji Radničke komore o nezaposlenosti radnika.

¹⁶ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, RK-Zagreb 1938, Završni račun Javne berze rada u Splitu za 1938. godinu, kut. 531.

¹⁷ Isto kao u bilj. 15.

Tonči Šitin: UNEMPLOYMENT IN DALMATIA JUST BEFORE AND AFTER THE GREAT ECONOMIC CRISIS IN 1930s

S u m m a r y

Employment and unemployment are two important components of the study of structure and position of peasant and working class in Dalmatia in the period between the two Great Wars. In this paper the author analyzed archive data and statistical indicators. This study points out to the unemployment characteristics as consequences of the great economic crisis, which strongly grasped all industrial branches. Statistical records did not include workers employed in agriculture. Therefore the registered unemployed rate seems less than it really was and it hides the grave social situation of Dalmatian society. Even in the period just before the war, the insufficiently developed economy (that was under the control of foreign capital) was not capable to render more permanent or more durable employment.